

KUR'AN'IN TEVHİD FELSEFESİ

- *Monotheistic Philosophy of the Holy Qur'an-*

Doç. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN
Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi
duzgun@divinity.ankara.edu.tr

***Abstract** Every religion has its own characteristics through which it develops other concepts. This basic or hard core concept of the Qur'an is tawhid or monotheism. In the following paper rather than giving its well established structure which focuses on God's unity, its individual, social, cosmic and some other appearances and semblances are displayed.*

***Key Concept:** Qur'anic Monotheism/tawhid.*

Dinin Çekirdeği ve Ruhü Olarak *Tevhid*

Tevhid inanca ve inancın sistematik yapısına rengini veren en temel dini ilkedir. Allah kavramı etrafında örülen bir hayat görüşü ve yaşam tarzına dayanan sistem fikrinin çekirdeğinde *Tevhid* kavramı yatmaktadır. Dinin içindeki bütün diğer unsurlar, *tevhid*'in bozulması veya yok olmasıyla bozulmakta ve yokolmakta; *tevhid*'in varlığıyla da varlık bulmakta ve canlılıklarını devam ettirebilmektedir. Çekirdek kavram olarak *Tevhid*, dini unsurların birbiriyle olan ilişkisini sağlamakta ve anlamlı bir bütün oluşturarak dinin sistemli bir yapı arzemesine imkan vermektedir. Bu yönüyle *tevhid*, başta Allah'ın birliği olmak üzere, dinlerin köken olarak birliği, insanların ve insanlığın birliği, üzerinde uzlaşılacak kök kavramların birliği, insanlığın aşması gereken ortak problemlerin birliği, gibi geniş bir yelpazede kendini göstermektedir. Dini ve etnik aidiyetleri dikkate almadan ve hatta bu aidiyetleri ortadan kaldıracak şekilde Allah'ı bütün insanların Tanrı'sı olarak sunma, hayatı Allah'ın bütün insanlara ortak bahşedişi olarak görme, gibi noktalarda son din olma formuyla

İslam, bütün diğer dinlerden farklı bir yerde durmaktadır. Bu anlamda İslam dininin ve onun temel kaynağı durumundaki Kur'anın ruhu, tartışmasız, tevhiddir:

“O doğunun ve batının Rabbidir; O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse sadece O'nun himayesine sığın.”¹

“O'ndan başka ilah yoktur. Dirilten ve öldüren O'dur. Sizin de Rabbiniz, atalarınızın da Rabbidir.”²

Yeni bir peygamberin gelişine zemin hazırlayan gelişmeler de, tevhidin yerine ikame edilen şirkten ve bu şirkin köken sağladığı her türlü insani davranış biçiminden kaynaklanmaktadır. Bu durumda Allah'ın tarihin bir kesitine müdahalesi olarak görebileceğimiz peygamber göndermenin arkasındaki temel sebep de, tevhidi yeniden asli formuna kavuşturma ve bu asli formun tahrif edilmesiyle varlık tasavvurunda ortaya çıkan her türlü tahribi de yeniden düzeltmedir. Bu yönüyle İslam dininde mutlak formuna kavuşan tevhid, o ana kadar yapılan hem semavi dinlerdeki hem de diğerlerindeki her türlü hatalı vurguyu yeniden düzeltme iddiası sebebiyle en kapsamlı onarım ve dini halis/katıksız formuna kavuşturma hareketi olarak görülebilir. İslam Dini'nin temeli durumundaki tevhid akidesini en özlü biçimde ifadelendiren Kur'an suresi, bu özelliğinden dolayı, ‘İhlas’ olarak adlandırılmıştır.

Evrendeki bütün inançlara ve değerlere sinen, sembol ve pratiklere anlamını veren kuşatıcı bir *tevhid* düşüncesi, ancak bütün sebepleri tek bir sebebe bağlayabilen zihninle gerçekleşebilir. Bu anlamda *tevhid*, insanın zihinsel gelişim bakımından ulaşabileceği en zirve anlayış görünümündedir. Sadece gördüğüne inanan ve ilk değerlendirmeleri her zaman yüzeysel olan ilk dönemlerdeki insan zihninin tekamül ederek ulaştığı bir anlayış seviyesidir. Kozmosda olup biten her şeyi kanun ve kurallarıyla Tek bir kudretin iradesine bağlayabilmek, her zihnin yapabileceği bir şey değildir. Bunun için insan zihninin bunu kavrayabilecek bir gelişim seyrini tamamlaması gerekiyordu. Allah'ın birliğinin vurgulandığı “İlahınız *tek bir* Allah'tır.

¹ Müzzemmil 73: 9.

² Duhan 44: 8.

O'ndan başka ilah yoktur. O rahman ve rahimdir"³ ayetini takip eden pasajda altı çizilenler bu durumu göstermektedir:

“Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgarları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren) birçok delil vardır”⁴.

Görünen fiziki alemin ötesine geçip, her şeyin temeline melekutun (hükümlerlik ve nizam) temeline Allah'ı yerleştirebilmeyi başarabilme anlamındaki bu *muvaħhid* insan zihninin gelişim seyri Kur'an'da İbrahim peygamberin kişiliğinde temsil edilmektedir:

“İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümlerlik ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun. Üzerine gece karanlığı basınca bir yıldız gördü. “İşte Rabbim!” dedi. Yıldız batınca da, “Ben öyle batanları sevmem” dedi. Ay' doğarken görünce de, “İşte Rabbim” dedi. Ay da batınca, “Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse mutlaka ben de sapıklardan olurum” dedi. Güneş doğarken görünce de, “İşte benim Rabbim! Bu daha büyük” dedi. O da batınca, “Ey kavmim!” Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım” dedi. “Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim.”⁵

Böylece *tevhid* bağlamında, Allah'ın alemde kendinden başka bir ilah olmadığına dair ifadeleri, salt birer iddia olmanın ötesine taşınmakta, göklerdeki ve yerdeki her türlü hakimiyetini bu birliğin temeline yerleştirilmektedir:

³ Bakara 2: 163.

⁴ Bakara 2: 164.

⁵ En'am 6: 75-79.

“Hayy ve kayyum olan Allah’tan başka ilah yoktur”⁶

“Allah, kendisinden başka tanrı olmayandır; O hayydir, kayyumdur. ... Göklerde ve yerdekilerin hepsi O’nundur...”⁷

“Allah kendisi, melekler ve adaleti ayakta tutan ilim sahipleri Allah’tan başka tanrı olmadığına tanıklık ederler, O’ndan başka tanrı yoktur.”⁸

Karmaşık bir dünyayı ve bütün varlıkları tek bir ilahın idare edeceğini akıllarına sığdıramayan putperest Araplar, Hz. Muhammed için, “Ne o, tanrıları bire mi indirdi?”⁹ derken de aynı ilkel zihniyeti temsil ediyorlardı.

Putperestliğin ve Şirkin Karşısı Olarak *Tevhid*

Tevhid fikrinin insanlık için getirdiği en büyük kazanım, insanları birçok tanıya inanmanın getirdiği zihin parçalanmasından ve bağımlılık duygusundan kurtarmasıdır. Bu anlamda semavi dinlerin, dünyanın ücra köşelerindeki primitif inanç gruplarına monoteizmi taşımaları insanlık, din ve kültür tarihi adına büyük bir başarıdır. Kur’an, evrende varolmakta olan her şeyi tek bir Varlığa bağlamak suretiyle, iyiliğin kaynağını bir ilaha, kötülüğünkünü ise bir başkasına atfeden yahut yaratan ve yarattığının devamını sağlayacak kudret ve inayete sahip bir varlık olarak Allah fikrine sahip olmakla birlikte, ona götürecektir başka aracı varlıkların peşine de düşen her türlü putperest tezahürü yıkmaktadır. Kur’an, Tek Allah’ın dışında herhangi bir varlığa, O’na denk bir bağlılıkla bağlanmayı putperestlik olarak görmekte ve şu ayette işaret edildiği gibi bu insan tiplerini kınamakta ve onları karanlıklarda kalan körler olarak adlandırmaktadır:

“... “Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?” De ki: “Allah’tır”. O halde de ki: “Onu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan dostlar mı edindiniz?” De ki: “Körle gören bir olur mu hiç? Ya da karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?” Yoksa O’nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlar-

⁶ Al-i İmran 3: 2.

⁷ Bakara 2: 255.

⁸ Al-i İmran 3: 18.

⁹ Sad 38: 5.

ca birbirine benzer mi göründü? De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir.”¹⁰

Allah, kendi dışındaki varlıklara yalvanların durumunu ise şöyle anlatmaktadır:

“Ey insanlar! Allah’ın size olan nimetini hatırlayın; size gökten ve yerden rızık veren Allah’tan başka bir yaratana mı var? O’ndan başka tanrı yoktur. Nasıl da döndürülüyorsunuz?”¹¹

Zihnini ve düşünme biçimini mutlak kudret sahibi olan ve yaratmasında ve yaratıklarının hayatlarını idame ettirmelerinde onlara rahman ve rahim isimleriyle eşlik eden Tek bir Varlık fikri etrafında ören mümin insan, bunun arkasından böyle bir inanmanın gerektirdiği davranış tarzlarını da geliştirecektir. Tek bir İlah’ın kabulünün hemen ardından, insanın kendinden daha yüce ve üstün bir Varlık’la ilişkisine rengini veren bağlılık, bağlanma, şükretme, vefa, minnettarlık, vb. duygular geliştirilmektedir:

“Ey iman edenler! ... Eğer siz yalnız Allah’a kulluk ediyorsanız O’na şükredin.”¹²

Tevhid, her şeyden önce, mutlak kudret sahibi bir varlığa teslimiyette kendini gösteren zihinsel bir olgunluk demektir. Bu da, Allah’a verdiğimiz her türlü üstün niteliği ve O’na gösterdiğimiz bağlılığı, O’nun dışındakilere de yönlendirme durumunun adı olan *şirkin* zihinlerden temizlenmesi demektir.

“(Yahudiler) Allah’ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (hıristiyanlar) a rahiplerini ve meryem oğlu İsa’yı rab edindiler. Halbuki onlara ancak tek ilaha kulluk etmeleri emrolundu. O’ndan başka tanrı yoktur. O, bunların ortak koştukları şeylerden uzaktır.”¹³

Allah, *tevhid* temelinde kendi varlığını ve birliğini ortaya koyarken rasyonel bir temellendirmeye gitmekte, iki tanrının varlığı durumunda kozmosun maruz kala-

¹⁰ Ra’d: 13: 16.

¹¹ Fâtır 35: 3.

¹² Bakara 2: 172.

¹³ Tevbe 9:31.

cağı yıkımı insan zihnine tasavvur ettirmekte, O'nun yaratıcı kudreti ve hayatın devamını sağlayan rahmeti olmadan yaşamın imkansızlığını onların idrakine sunmaktadır. Burada da durmamakta, insanların edindikleri putların bu özelliklere sahip olup olmadığını düşünmeleri için putperest zihinleri uyandırmaktadır:

“İşte, şu bizim ulusumuz, Allah'ın yerine tanrılar edindiler. Onların tanrı olduğuna apaçık kesin belge getirmeleri gerekmez mi? Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim vardır?”¹⁴

“De ki! Övgü Allah'adır. Seçtiği kullarına esenlik olsun. Allah mı daha iyidir, yoksa O'na koştukları ortaklar mı?”¹⁵

“Ölümünüzde diriminizde bir beyyine üzerine olsun”¹⁶ diyen Kur'an, imanını ve yaşamını böyle bir delillendirmeye dayandırmayan ve böylece kesinlik fikrine ulaşamayan insanların imanına bir değer atfetmemekte, pamuk ipliğine bağlı böyle bir imanın onların susuzluklarını dindirmeyeceğini beyan etmektedir:

“Gerçek dua ancak O'nadır. O'ndan başka yalvardıkları ise onların isteklerine ancak, ağzına ulaşmayacağı halde, ulaşsın diye avuçlarını suya uzatan kimsenin isteğine suyun cevap verdiği kadar cevap verirler. Kafirlerin duası daima boşa çıkar.”¹⁷

Aynı şekilde, Allah'ın yanında başka ilahlar edinmek, ve insan kişiliğini aşağılayacak şekilde onlara bağlanmak ve tapınmak, Allah'ın insana verdiği üstün konumun ve emanetin reddinden ve kötüye kullanımından başka bir şey de değildir.

Değerlerin Kaynağı Olarak *Tevhid*

Düşünce tarihi içinde biliyoruz ki, ‘Tek bir Tanrı’ fikrinden kurtulma yolundaki çabaların altında yatan düşüncelerden biri, değerlerin kaynağı ile ilgilidir. Ancak, bunun yerine yaratılmak istenen humanistik politeizm, insanın varlığını gerçek-

¹⁴ Kehf 18: 15.

¹⁵ Neml 27: 59.

¹⁶ Enfal 8: 42

¹⁷ Ra'd 13: 14.

leştirme yönündeki irade ve arzusunu güçlendirememekte, aksine zayıflatmaktadır. İnsanla birlikte değerlere kaynaklık eden ve değerleri sadece birer tanım alanı olarak bırakmayıp onlara toplumsal zeminde hayat veren ve bu yönde insan iradesini hareket geçiren ilahi iradenin gölgelenmesi, bu değerlerde bir parçalanma yaratacak, bu da değerlerin uygulanması yönündeki iradenin güç kaybetmesine sebep olacaktır. Ümitlerimizi sosyal değerlere bağlama ve daha üst değerleri yaratamama trajedisi, ilahi iradeyi saf dışı bırakma ve yerine sayısız sosyal tanrılar ikame etme arzusundan kaynaklanmaktadır. Kur'anın atalar dini dediği ve insanı içinde yetiştiği ve yaşadığı sosyal matrisin kulu ve kölesi yapma iktidarını elinde bulunduran bu sosyal tanrıları aşmanın yolu, Tek Tanrı'nın birleştirici çağrısına kulak vermekten geçmektedir. İnsanın Ashab-ı Kehf örneğinde olduğu gibi içinde yaşadığı bu şartları aşabilmesi ve tarihte kırılma yaratabilmesi için, bu sosyal tanrıların girdabından kurtulması ve algılarını Tek Olan'ın çağrısına açık hale getirmesi gerekir. İnsanın hem kendisiyle hem de dışındaki varlıklarla ilişkisini sürekli aşkın bir boyutu dikkate alarak yorumlaması, bu şartları aşabilmenin ve *Tevhid*'i sosyal bir matriste içkinleştirebilmenin yegane yoludur. Zira;

“Yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyarlar ve sadece yaklaşık değerlendirmede bulunurlar”.¹⁸

Onlar, “Siz ikiniz, bizi babalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çeviresiniz de, yeryüzünde *üstünlük* siz ikinizin olsun diye mi bize geldiniz? Biz, size inanmıyoruz” dediler.”¹⁹

“Onlara “Allah'ın indirdiğine uyun’ denildiği zaman, “Hayır! Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız” derler. Ya ataları bir şey düşünemeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiysele de mi?”²⁰

¹⁸ En'am 6: 116.

¹⁹ Yunus 10: 78.

²⁰ Bakara 2: 170.

“Yoksa onlara daha önce bir kitap verdik de, ona mı tutunmaya çalışmaktadırlar? Hayır! Doğrusu, biz babalarımızı bir düzen üzerinde bulduk, doğrusu biz de onların izlerinden gitmekteyiz” derler.”²¹

Dinin resmettiği hakikatin zemin kaybetmesi ve bunun yerine insanların heva ve heveslerinin ikame edilmesi, tevhid bağlamında karşılaşılabilecek en büyük risklerdendir. Bu, Kur’anın ‘hevayı tanrı edinme’, Hz. Muhammed’in de ‘gizli şirk’ olarak adlandırdığı bir durumdur. Aşağıdaki Kur’an pasajı, müminlerden Rablerine kulluk ederken O’na hiçbir şeyi ortak koşmamalarını isterken, kulluk yaparken bile insanların nasıl Allah’a ortak koşma durumuna düşebileceklerine işarette bulunmaktadır:

“De ki: “Doğrusu, ben de ancak sizin gibi bir insanım. Ama, Tanrınızın tek bir Tanrı olduğu bana vahyolunuyor. Rabbine kavuşmayı uman kimse, yararlı iş işlesin ve *Rabbine kulluk ederken hiçbir şeyi ortak koşmasın.*”²²

Bu putperestlik durumu kendini, çoğu zaman da, yaygınlık kazanan ve standartlaşan yanlış davranış biçimlerine, bunların doğruluklarını ve fitrata uygunluklarını hiçbir şekilde sorgulamadan tabi olma şeklinde kendini gösterebilir. Kur’anda bunun altı şöyle çizilmektedir:

“Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir? diye sorulduğunda, “Biz de batıla dalanlarla birlikte dalyorduk” derler.”²³

“De ki: “Kötü şeylerin çokluğu seni şaşırsa da, kötü ile iyi eşit olamaz...”²⁴

Güzellik, iyilik, adalet, doğruluk gibi hayatın üzerinde durduğu değerlerdeki aşırı rölativizmin getireceği tartışma ve çatışmaları ortadan kaldırmanın yolu bunların kaynağını Bir’e bağlamaktan geçer. Üstelik bütünüyle insana yahut sosyal matri-se bağlanan değerler, sosyal olan her şey gibi geçicidir. Hayatın devamlılığını, özel-

²¹ Zuhruf 43: 21-22.

²² Kehf 18: 110.

²³ Müddessir 73: 42, 45.

²⁴ Mâide 5: 100.

liği geçicilik olmayan bir kaynağa bağlamak çok daha makuldür; aksi taktirde anlamsızlığın uurumundan, nihilizmden insanları hiçbir Şey kurtaramaz. Bu anlamda Tanrı bu Teklik niteliğiyle hem varlığın hem de değerlerin merkezinde durmaktadır. Bu varlık ve değer merkeziyle irtibatın koparılması, insan trajedyasının da başlangıcı olmaktadır.

Çođu zaman, içinde yaşadığımız ve bize kaynaklık eden ve çoğunlukla da tahakküm altına alan toplumsal dűřünme ve hareket etme biçiminin ötesine geçmek için bir üst doktrine ihtiyaç duyulur. Kendi dinamikleriyle evrilemeyen ve fosilleşme sürecine giren bir toplumu ancak böyle bir doktrin uyandırıp evirebilir. Toplumun görme ve hareket etme kabiliyetindeki bu toplumsal felç ve tutulma durumunu aşmak için, gönderilen peygamberlerin bu insanları ‘*kalkın, uyanın*’ nidalarıyla uyandırmaya çalışmasının mantığı burada yatmaktadır. Alışageldikleri toplumsal matrisin belirleyici değerlerinin dışına çıkmak istemeyen bu gelenek ve ata dini tapıcılarını Kur’an ölümleri ve sağırlar olarak deşifre etmektedir:

“Bil ki sen *ölümlere* işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken *sağırlara* da çağrıyı duyuramazsın”.²⁵

Bu Őartları ařma, ‘*eleştirel bilinçlilik*’ veya ‘*diyalektik dűřünme*’ denen bir yöntemle gerçekleştirilebilir. Kiři içinde yaşadığı kültürel ortamın mevcut baskın dűřünce formlarıyla ilişkisini belli bir niyet ve bilinçlilik ile eleştirel ve diyalektik bir tarzda kurmak suretiyle, kendisini çevreleyen ve kuşatma riski altına alan sosyal çevrenin Őartlandırmasının üzerine çıkabilir. Hem insanlığın genel tarihi içinde hem de vahiy sürecinde bunun örneklerini görmek mümkündür: Firavun’un eři Asiye²⁶, Ashab-ı Kehf (yedi uyuyanlar) gibi örnekler insanların kendilerini kuşatan toplumsal ve kültürel belirleyenleri aşabileceklerinin ilk akla gelen örneklerindedir.

Yine bu çerçevede, insanın kendine bir ideal koyması ve bütün kanunlarını, zevklerini, haklarını bu idealden çıkarmaya kalkması belki de tarihin gördüğü en büyük insan sapmalarından biri olarak görülmelidir. Zira bu ideal içerisinde zevkle-

²⁵ Neml 27: 80; Rûm 30: 52.

²⁶ Tahrim 66: 11.

rin, hakların sınırı belirsizdir ve bu sınırsız arzuların güdümüne giren insanın yarattığı dünyanın tarihi de savaşların, tahakkümlerin, açlıkların, sefaletlerin dünyası olagelmıştır. Hem zihinsel hem de bu zihne alet olarak iş görecekteknolojik aygıtlardaki bütün gelişmişliğine rağmen, insanın binlerce yıldır aktif özne olarak rol aldığı dünya sahnesi hala, insanca bir yaşam alanına evrilememiştir. Böyle bir tekmülün gerçekleşmemesi, bu ‘ortak’ üst değerler kavramının altının oyulması ve insanlar arasında ‘ortak bir kelime’²⁷ arayışı idealinin parçalanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Tevhid inancının karşıtı durumundaki putperestliğin varlığını tespit etmek için, yüzyıllar öncesinde formunu bildiğimiz, puta tapan insanlar ararsak dünyada hiçbir putpereste rastlanmaz. Günümüzün putperesti, hiçbir ortak ve üst değer tanımadan, kendi ‘ideal’ini gerçekleştirmek için bütün değerleri ve insanları basamak olarak kullanma derecesinde insanlıktan sıyrılan tiplerdir. Bu anlamdaki politeizmin en temel karakteristiği *iktidar istenci ve perspektivizmdir*.

Bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir nokta Tevhidin tek tipleştirici bir ideoloji olarak görülmesidir. Kaynağın tek olması, bu kaynaktan beslenenlerin tektip olmasını gerektirmez ve gerektirmemelidir:

“... (Ey Ümmetler) Her birinize bir şeriat ve bir minhac (onu uygulama yöntemi) verdik. Allah dileyeydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiğinde sizi denemek için böyle yaptı. ...”²⁸

Farklı ümmetlerin aralarındaki ilişkileri düzenlemede (şeriat/şir’a) farklı yol tutmaları, ahlaki ilkelerde bir temele dayanmalarına engel değildir. İnsanın temel ontik yapısına dayanan ve Allah’ın doğuştan bu fitrata neyin iyi neyin de kötü olduğunu yerleştirmiş olmasına dayanan²⁹ ahlak temeli, bütün insanlarda ortaktır. Bu anlamda yerel bir ahlaktan bahsedilemez. Haksızlık, her yerde haksızlıktır, zulüm her yerde zulümdür, iyilik de her yerde iyiliktir. Bu kavramların yerel olarak farklı

²⁷ Al-i İmran 3: 64.

²⁸ Maide 5: 48.

²⁹ Şems 91: 8.

tanımlanması, onlara temel özelliklerini veren ‘iyi ve kötü’ nitelikleri bir kaymaya uğramadığı sürece, bu durumu ortadan kaldırmaz.

Öte yandan, semavi dinlerin vazettiği Tanrı’nın monoteistik niteliğinin, yarattığı medeniyete şiddetin hakim olduğu bir medeniyet olarak yansımaları Tanrı’nın en azından monoteist özelliğinin ortadan kaldırılması yönünde çabalar sarfedilmesi sonucunu doğurmuştur. Böyle bir tektipleştirmenin sosyal düzende, politikada, vs. yarattığı bir tekelleşme ve totaliterlik varsa bunun aşılması için her türlü çabanın sarfedilmesi doğrudur. Ancak dini topluluklar içinde böyle bir tektipleştirme arzusunun dinden değil, inananların yaşam tercihlerinden kaynaklandığı atlanmamalıdır. Varsayılan bu tektipleştirmenin kaynağı olarak görülen Tek Tanrı’nın kıyıya itilmesiyle, insanın monoteizmin yarattığı tiranik emperyalizmden kurtulacağı ve gerçekliğin tarihinin derinliklerinde gizli bulunan yeni boyutları ancak bu yolla keşfedebileceği yönündeki söylemler, yanlış teşhişten kaynaklanmakta ve insanların önüne de böylece yanlış hedefler konulmaktadır.

Kozmosdaki Düzenin ve Yaşamın Garantisi Olarak *Tevhid*

Kur’anın resmettiği Allah, alemde varolan ve varolmakta olan her şeyin anahtar kavramı olarak öne çıkarılmaktadır. Allah; mutlak kudret sahibi, her şeyi bilen, adil, dünyaların Rabbi, yeri ve gökleri nizam ve düzenlerini vererek yaratan, hayatın ve ölümün varedeni, göklerin ve yerin hükümranlığı kendisine ait olan, gücüne karşı konulamaz, hesapları hızlıca gören, herkesin yapıp ettiklerini zerre miktarınca olanlarına kadar bilen, hükümran ve kutsal olan Varlıktır. Bütün kullarının koruyanı, yetimlerin sığınağı, yolunu şaşırانların yolunu aydınlatanı, acıların dindireni, mahrumların Dostu, acılı olana Teselli veren O’dur. Cömert olan, hep veren ama hiç almayan, bağışlayan, merhamet sahibi de yine O’dur.

Kozmosda her şey için bir ölçü konulmuş olması,³⁰ kainatta ince ayar yürüten nizam ve düzen, her şeye tek bir kudretin hakim olduğunu göstermektedir. Varlığı oluşturan bütün yapı parçaları, küçüğünden büyüğüne kadar, birbirini destekleyen

³⁰ Talak 65: 3; Kamer 54: 49; Furkan 25: 2; Ra’d: 13; A’la 87: 3.

bir tarzda çalışmaktadır. Organik büyük bir varlık şeklinde varlığını devam ettiren alem bu yapısıyla hem kudret sahibi bir varlığı göstermekte hem de bütün bu planlamaların Tek bir varlığa dayandığına işaret etmektedir. Kainatın başlangıcında gaz halinde bulunan maddelerin, kendi aralarında gruplaşarak yıldızları meydana getirmemeleri ihtimali getirmeleri ihtimalinden çok daha yüksekti, ama durum bunun tersi olarak gerçekleşmiştir. Tek başına bu örnek bile, evrendeki inayeti ve evrenin kendi başına bırakılmamış olduğunu gösterir. Varlık halindeki her şey, bir hikmetle ayarlanmış, yeryüzünde hayatın gerçekleşmesi için hizmete konulmuştur. Bunların olmama ihtimalinin olma ihtimalinden daha yüksek olmasına rağmen, bütün bunların var olması, her şeyde aynı ve tek elin aktif olduğunu göstermektedir. Varlıklar alemindeki bu düzen ve gayelilik, insan hayatına yönelik bir iradeyi göstermektedir. Evrendeki her şeyin birbirinden haberdar bir şekilde organik bir bütünün varlığını devam ettirmesi için sürekli işbirliği içinde çalışıyor olmaları da bu 'tek' elin varlığıyla ilgilidir. Aleme bu düzeni veren iradenin tek değil de birden çok olması, bu düzenin, gayeliliğin ve varlık parçaları arasındaki işbirliğinin ortadan kaybolması, bütün kozmosun da yok olup gitmesi anlamına gelirdi. Kur'an bunu sistemli bir delil formatında insanlara sunmaktadır:

“Eğer yerde, gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu. Arşın sahibi olan Allah, insanların O'na yükledikleri niteliklerden yücedir.”³¹

“De ki: Eğer, onların dedikleri gibi Allah'la beraber tanrılar bulunsaydı, o durumda hepsi arşın sahibi olmaya çalışırlardı.”³²

“Allah çocuk edinmemiştir. O'nun yanında hiçbir tanrı da yoktur, olsaydı, her tanrı kendi yarattığına sahip çıkar ve birbirinden üstün olmaya çalışırlardı. Allah onların nitelendirmelerinden yücedir.”³³

“Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; size gökten ve yerden rızık veren Allah'tan başka bir yaratan mı var? O'ndan başka tanrı yoktur.”³⁴

³¹ Enbiyâ 21: 22.

³² İsrâ 17: 42.

³³ Mü'minun 23: 91.

Alemde yaratılmış bütün unsurlar arasında bir çatışma ve ayrışma değil de iş-birliği olması, kozmosdaki her şeyin bir sonuç olduğu kadar başka şeylere sebep olarak düzenlenmiş olması, vs. *tek* bir Varlığı göstermektedir.

İnsanlığın Birliğinin Kaynağı Olarak *Tevhid*

Tevhid temelinde, İslam dininin temel yapı taşlarından biri, hem Tanrısını hem de gönderdiği ilahi kitabı kendi tekeline almamış olmasıdır. İslamın Tanrısı bütün insanların Tanrısı, kitabı da bütün insanların kitabıdır. Kur'an'daki "Ey inananlar!" hitabının yanında, "Ey insanlar!" hitabının varlığı da bunu göstermektedir. Bu kucaklayıcı felsefe yerellikten kurtulmanın ve kucaklayıcı bir dünya görüşü sunmanın da temelini oluşturur. Bu evrenselci anlayışın ve bunun temelinde yatan *birlik* fikrinin en belirgin temsil edildiği ayet-i kerimelerden biri şudur:

"Kim bir *insanı* kurtarırsa bütün insanlığı kurtarmış gibi olur, kim de bir insanı öldürürse bütün insanlığı öldürmüş gibi olur."³⁵

Kur'an ayetlerinin büyük bir kısmının, insanların Tanrı kavramını anlama ve anlamlandırılmalarında temel rol oynayan, ama büyük bir tahriife uğrayan kavramları yeniden aslı haline kavuşturma amacında olduğu düşünüldüğünde, insanlığın temel kavramlarının tahrifine bağlı olarak parçalanmış halinin Kur'an'da yeniden btnlenmeye çalışıldığı görülecektir. Yukarıdaki Kur'an ayetinin Yahudilikte ifadesini bulan yapısına baktığımızda, tekelleştirilen tevhidin Kur'anla, dine, dile, renge ve etnik kökene bakmaksızın nasıl insanlığın birliğini ne çıkaran bir hayat kaynağına dönüştüğünü müşahade ederiz:

"Kim bir İsrailoğlunu kurtarırsa bütün insanlığı kurtarmış gibi olur, kim de bir İsrailoğlunu öldürürse bütün insanlığı öldürmüş gibi olur."³⁶

Mşriklik kadar, dinlerin de insanlığın birliğini parçalama aygıtları olarak kullanımına karşı Kur'anın yine İbrahim fiğrn ne çıkardığını görmekteyiz. Hz.

³⁴ Fâtır 35: 3.

³⁵ Maide 5: 32.

³⁶ Mishna, Sanhedrin 4: 5.

İbrahim'i Yahudi ve Hıristiyan kimlikleri altında mütalaa etmeye çalışan tekelci zihniyete karşı onun "dosdoğru" kişiliği öne çıkarılmaktadır:

"Sonra da sana: "Doğru yola yönelerek İbrahim'in dinine uy! O müşriklerden değildi" diye vahyettik."³⁷

"İbrahim, ne yahudi, ne de hıristiyan idi; fakat o, Allah'ı *bir* tanıyan, dosdoğru bir müslüman idi; müşriklerden de değildi."³⁸

Varlıklardaki Birlik Fikrinin Temeli Olarak *Tevhid*

Allah'ın *hakim* ismi (plansız hareket etme anlamındaki *sefeh*'in karşıtı olarak), alemi bir plan dahilinde yarattığını ve alemde işleyen sürecin de bu plana göre yürüdüğünü ifade etmektedir. Bu planın parçaları durumundaki varlığın ve bu varlığı bir bütün olarak temsil eden olayların ortak bir hedefe gitmesi ve belirlenen üstün iyiyi oluşturması, varlığını *Tek* bir kaynağa bağlı olmasına borçludur. Olayların ve varlıkların birbirine bağlı oluşu, varlıkların bir bütün olarak ortak bir hedefe (telos) yönlendirildiklerini gösterir. Bütün varlığa sinen bu 'birlik', *Tek* bir planlayıcı fikrini besler. Buna tabiattaki *gayeyi* (*Telos*) örnek vermek mümkündür.* Bir ağacın yetişebilmesi için bütün varlıklar (güneş, yağmur, toprak, vs.) işbirliği yapar, birlik içinde davranır ve ortak amaca odaklanır. Bu anlamda Varlığın birliği fikri, hem dinlerin hem de bilimin vurguladığı bir noktadır. Kur'an Tanrı'nın birliğini bütün birlik fikirlerinin temeline koyar:

"Şayet Allah'tan başka Tanrı'lar olsaydı yer ve gökler bozulur giderdi."³⁹

³⁷ Nahl 16: 123.

³⁸ Al-i İmran 3: 67.

* Tabiattaki telos'u şu örnekle açıklamak mümkündür: Bir araba fabrikasında arabanın her bir parçası ayrı ayrı yapılmaktadır. Fabrikanın bir köşesinde şanzıman, bir başka köşesinde motor, bir başka yerinde ise başka bir aparatı üretilmektedir. Ancak bütün bu parçaların bir gayesi vardır ve herkes bu gayeye odaklanmıştır. O da; hareket eden bir araba meydana getirmektir. "Hareket eden bir araba" fikri, bütün bu hareketliliği motive eden telos'tur ve fabrikadaki bütün planlamaları ve faaliyetleri anlamlı kılan da budur.

³⁹ Enbiya 21: 22.

Birbirinden bağımsız nesnelere fikrinden birbiriyle bağıntılı ve birbirini destekleyen varlıklar fikrine (monizm) giden bilimin ve birbiriyle mücadele eden Tanrılar fikrinden Tek bir Tanrı fikrine (monoteizm) giden din anlayışının birleşmesi, bu bağılılığın kendini gösterdiği zirve noktalardan biridir.

İçinde yaşadığı evrende insan, bir ilişkiler ağının parçasıdır. Diğer insanlarla, Yaratıcıyla, tabiatla, vs. Din, kendi bireyselliğini gerçekleştirme noktasında olduğu zaman bile, insana bu *bütünü* dikkate alan bir ilişki ahlakı vermiştir. Bu ağı parçalayan ve hayatı kendi bütünlüğü içinde görmeyen düşünce yapısı, ürettiği düşünce ve insan tipi ile, insanın hayatta varolma hedeflerini (mümin olma=güven verme ve güven içinde bulunma; imarda bulunma=ömür sürülecek bir ümrani/medeniyeti kurma, vs. hedefler) bulanıklaştırmaktadır. İnsanın kalitesini, alet kullanan canlı, tanımlamasıyla kullandığı aletlerin gelişmişliğiyle ölçen ve *bütünden* koparak kendi merkezine odaklayan düşünce insanın bireyselliği açısından da yıkımlar getirmiştir. Özgürlüğünü kısıtladığını varsaydığı tüm bağları kesip atarken, insana güvenlik veren, kendisini tanımladığı bağları da koparmış, üzerinde hakimiyet kurmaya çalıştığı dünyayı insanı tehdit eden bir alana dönüştürmüştür.

Allah, ‘Varlığın göz bebeği’⁴⁰ olarak anılacak insanın duruşunu güçlendirmek için kendi ismini paylaşarak⁴¹ onu, melekler dahil bütün varlık düzlemlerinin üzerine çıkarmakta, vahyin de en temel konusu yaparak bu bağılılığı sağlamlaştırmaktadır. Kur’an başka konulardan bahsederken, Allah’ı konu yaparken de insana vurgu yapmaktadır. Örneğin Allah tövbeleri kabul eden ‘Yüce bir bağışlayıcı’ olduğundan bahsederken, hemen aklımıza günah işleyen ve günahlarının bağışlanması için O’na yakaran bir varlık, insan gelir. Alemde olup bitenler birer yol ve yordam gösterici olarak ‘Allah’ın ayetleri’ olarak anıldığında, yine kendisine yol gösterilen insan akla gelecektir. Bütün bu kavramların önünde sonunda insana geliyor olması, Allah’ın

⁴⁰ *İnsan* kelime anlamı olarak hem *gözlem yapan* hem de *göz bebeği* anlamlarını taşımaktadır, bkz. Nisa 4: 6.

⁴¹ Allah, insanı *Rabbani* olarak adlandırarak çıkaracağı kadar yücelere çıkarmaktadır (Bkz. Al-i İmran 5: 79).

bütün varlıklara teklif ettiği ‘**emanet**’⁴² tek yüklenicinin insan oluşundan kaynaklanmaktadır.

Bu bağlılık/bağımlılık düşüncesi, öte yandan, dünyaya atılmışlık fikrini ve bunun yarattığı zihinsel ızdırabı da dindirecektir. Bu atılmışlık düşüncesi, inançsızlığı doğurmakta, inançsızlık da derin bir kötümserliğe, yahut Sartre’da ifadesini bulduğu şekliyle, bir bulantıya yol açabilmektedir. İnsanı hayata bağlayan ve hayatı insan için anlamlı kılan ve bunun devamını güvence altına alan Yüce bir varlık fikrinin verdiği güven duygusu, bu bağlılık psikolojisiyle yaratılır. Böylece, ‘*unutular*’ ve ardından da ‘*unutulanlar*’ olma riski de ortadan kaldırılır. Bu bağlılık durumunu atlayıp, hayatı sadece içinde yaşadığımız boyutuyla yorumlayıp kötürümleştiren yaklaşımın temsilcilerine şöyle seslenilmektedir:

“Allah’ı unutup Allah’ın da kendilerini kendilerine unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkmış kimselerdir.”⁴³

Hayatı kötürümleştiren bu “*unutun ve unutulun*” insan tipi, ipek kozası içinde kendi gayretinin kurbanı olan kelebek gibi, kurtarmaya çalıştığı dünyasını kendi elleriyle karartmaktadır. Bu bağlılık/bağımlılık fikri, beraberinde Yunan menşeli düalizmin yarattığı kapalı evren modelinin reddini de getirecektir. Tabiatüstünü, tabii olandan koparıp, zaman ve mekan içinde iş görme imkanını ortadan kaldıran ve buna imkan veren kavramların (yaratma, inayet, vs.) içini boşaltan bu anlayış da, böylece, ortadan kalkmış olacaktır.

⁴² Ayette geçen ‘*emanet*’ akıl, bilgi, iman, vahiy, sorumluluk gibi kavramlarla karşılanmaktadır. Aslında ‘*emanet*’, bunların tamamıdır. Başka bir ifadeyle insanı oluşturan temel yapı taşları ve insan olma özelliğidir. O halde emaneti, “*insan olma şartları*” olarak anlamak mümkündür. İnsanın kurtuluşu, bu emanet kavramını ayakta tutmasına, kaybedenlerden olması ise bu kavrama ihanet etmesine bağlı olarak gerçekleşecektir. İnsanın yükseliş imkanı ve umudu, aynı zamanda, iniş ve çöküş tehlikesi, kendi fitratına yerleştirilen, onu insan yapan bu temel kavram etrafından şekillenmektedir. Alemde hiçbir varlığın hayatı, bu denli bir varoluşsal gerilim içinde geçemez.

⁴³ Haşr 59: 19.

Tanrı hakkında konuşurken kullandığımız dilin en temel belirleyeni de, insanlarda bir ‘bağlılık’ ve ‘bilinç’ yaratmasıdır. ‘Kur’an’ın ‘takva’ olarak kavramsallaştırdığı bu ‘hal’, bilgi ile pratiğin birleştiği ve birinin varlığının diğerine bağlandığı bir model sunmaktadır. Bu bilinçlilik durumu, yaratılmış olmanın getirdiği sınırlı oluştan, yeryüzünde bulunmanın belli bir üstün gayeyi gerçekteştirmeyi gerektirdiği ve bunun için de Allah tarafından, Tanrısal olanı mikro seviyede gerçekteştirme görev ve yetisinin insana verildiği gibi iki farklı uç arasında gerçekteşecektir. ‘Sınırlı oluş’ ve ‘gerçekteştirilecek yüce hedefler’ gibi iki uzak uç arasındaki mesafenin yarattığı gerilim, bu sınırlılığın farkında oluş ile (takva) aşılabilecektir. ‘Bilinçlilik’, sınırlı olduğumuz gerçeğini önümüze koymakta, ‘sınırlı’ oluşumuza dair farkındalığımız ise, sınırlılığımızın bizde yarattığı gerilimi azaltmaktadır. Zira, bu sınırlılık durumu insanın aklını ve zihnini yoracağı ve sonuçlar alacağı bir alanın varlığıyla, bu akıl ve zihnin sonucu alamayacağı ve her çabanın sonuçsuz ve meyvesiz bir eylem olarak kendisine döneceği (*hebâen mensûra*)⁴⁴ bir alanın varlığını gündeme getirecektir. İnsan aklının çekemeyeceği bu ağırlılığın merkezi İlahi Olan’ın zâtı ve buna dair bilginin alanıdır. Bu durumda Tanrı’nın zâtıyla ilgili düşünce ve konuşmaların etki alanı, Tanrısal değil insani alan olacaktır. Onunla ilgili her düşünce-miz ve kurgumuz, bizim bu ‘bilinçlilik’ durumumuzu güçlendirmeyi hedeflemelidir. Sonuçta bu ilişkinin omurgası epistemolojik (rasyonalist bir tutum) değil, ontolojiktir (egzistansiyalist bir tutum). Kur’an metninin insanla olan iletişimini ontolojik bir zemin üzerine çekmek, Kur’anda anlatılan olayların *gerçekliğinden* ziyade *anlamı* üzerinde yoğunlaşma gibi bir sonuç getirecektir. Bu ontolojik zemin, hiçbir zaman Kur’an’ın epistemolojik zeminini zedelemes. Ama öncelik ontolojik iletişimin yarattığı *varoluşsal anlamdadır*, epistemolojik iletişimin yarattığı *zihinsel anlamda* değil.

Bağlılık, ibadet, güven gibi hayatın devamını sağlayan değerler bu ilişkinin içeriğini oluştur. Bu anlamda Allah’tan gelen vahiyle bir gerçekliğin izini sürme, beraberinde insanın bilgisinde ve zihninde değişikliği getirir ve bu bilgiyi kalbe dönüştürür. Böyle bir dönüşüm insanın gözündeki perdeyi, kulaklarındaki ağırlılığı,

⁴⁴ Furkan 25: 23.

vs. kaldırır. İmana ve imanı destekleyecek bilgiye ulaşmanın önündeki bu engellerin kalkması, hayatın kaynağı olan ve devamını sağlayan Varlık hakkında bütüncül bir bilgiye ulaşmanın da yolunu açar. Böyle bütüncül bir bilgiye ulaşma sürecinde, hem Kitap'la hem de Kitabın vahyedeni ile karşı karşıya geliriz. Kitaba ne kadar kendimizi verir ve açarsak, vahyedenine dair farkındalığımız da o ölçüde artar.

Üç Dinin Ortak Paydası Olarak *Tevhid*

Allah'ın yaratma ve vahiy tarihi boyunca insanlara yaptığı en temel çağrılarının başında 'Tevhid' gelmektedir. Bu anlamda tevhid, önce insan zihninde belli bir yapılanma yaratan, ardından da yaşam biçimlerini şekillendiren bir inanç durumundadır. Tarihe eşlik eden inanç gruplarının bu zihin ve yaşam alanlarının şekillendirilmesi yönündeki irade aynı kaynaktan gelmektedir. İnsanlık tarihinin gelişim seyirini belirleyen temel nosyonun kaynağı durumundaki bir İradenin ve bu iradenin tarihte yer tutmuş hali durumundaki iman topluluklarının birbiriyle ilişkilerini yeniden gözden geçirmelerini gerektirir.

Standartları koyan BİR Tanrı'nın yokluğu, kendi hevasını tanrısı edinenlerin politeist dünyasını yaratacaktır. Nietzsche'nin değerlerle ilgili eleştirilerinin sonucunda ölümüne hükmettiği Tanrı'dan sonra ortaya çıkacak olan bu rölativizm ve nihilizmdir. Tarih boyunca bu *birlik* fikri hep vurgulanmış, insanlar da bunu unutma ile malül olmuşlar bu temel ilkeyi hatırlamama hastalığına yakalanmışlardır:

“Öyleyken, bunlara ne oluyor ki hatırlamaktan yüz çeviriyorlar? Arslandan ürkerek kaçan yabani eşeklere benziyorlar ...”⁴⁵

“Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki, orada olanları akledecek kalpleri, işitecek kulakları olsun. Doğrusu, yalnız gözler kör olmaz, ne var ki göğüslerde olan gönüller de kör olur.”⁴⁶

⁴⁵ Müddesir 76: 49-52.

⁴⁶ Hac 22: 46.

“Onlara kendisine verdiğimiz ilkelerden sıyrılarak Őeytanın takibine uğrayan ve azgınlardan biri olan kiŐinin durumunu hatırlat. Dileseydik, onu ilkelerimizle yükseltirdik, ama o aŐađılıđa yoneldi ve hevasına uydu.”⁴⁷

Sonuç

Kur’an, her düzeydeki Şirkin ve ayrılığın birliğe ve bütünlüğe dönüŐtürüldüđu ve insanların kendi iradeleriyle oluŐturmakta zorlandıkları birlik fikri ve idealinin zirveye taŐındıđı en temel iki mekanı, Cami ve Kabe’yi öne çıkararak, tevhidi gözle görölür sembollerle resmetmekte ve uygulama alanına getirmektedir. Dil, renk, sınıf gibi toplumsal hayatın ve insan iliŐkilerinin temel belirleyenleri olan ve insanın seçimine bağlı olmayan bu unsurlar, temel belirleyenler olma kriterinden uzaklaŐtırılarak, gerçek tek kriterin insanlık ve bu insanlığı en üst seviyede yaŐamanın ve yaŐatmanın adı olan *takvanın* ve *ihsanın*⁴⁸ altı çizilmektedir. Takva ve ihsan, tevhid bilincinin en üst düzeyde tutulduğu ve bunun insanda süreklilik kazanıp bir karaktere dönüŐtüđu aşamayı temsil etmektedir. *Muttaki* ve *muhsin* kul, hayatını düzenlerken ve iŐlerini görürken, her Şeyi gören ve bilen, kullarını destekleyen, onların duasını iŐitip karŐılık veren, zorda olanın yardımcısı olan, gücü sınırlanamayan, bilgisinde eksiklik bulunmayan, vs. bir varlığın sürekli desteğini yanında görecektir. Takva ve ihsan bu davranış modlarının oluŐturduđu bir Őuur durumudur ve kök salması ve beslenin geliŐmesi ancak, insanlar arasındaki ilişkileri kendi çıkarlarının, arzu ve emellerinin ötesinde belirleyen ve teŐvik ve bu iliŐkiye rengini veren ‘*tevhid*’le irtibatlı olmalarıyla mümkündür.

⁴⁷ A’raf 7: 175-176.

⁴⁸ Kur’an üst seviyede yaŐayan muttaki kullar için ‘hidayet rehberi’ (Bakara 2: 2) olarak anılmakta, bunun da üstüne çıkan muhsin kullar için ise ‘hidayet rehberi ve rahmet kaynağı’ (Lokman 31:3) olarak nitelenmektedir.